

Проф. др ЗОРАН ЛАКИЋ

ФЕНОМЕН ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ 1918. И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ У РАТУ 1991-95. ГОДИНА

Ова тема чини јединствену цјелину, иако је ријеч о два различита појма и двије супростављене историјске појаве; најзад, иако је ријеч о процесима који су међусобно временски одвојени скоро један вијек, а у неким битним питањима (идеје, на примјер) и више од тога. Штавише, сматрамо да се интеграција 1918. године и стварање Југославије као самосталне државе може пратити преко њене дезинтеграције - процеса који се десио и дешава 80-так година касније. И обратно: дезинтеграцију је лакше схватити, када се сагледа кроз какве је фазе и тешкоће текао процес њене интеграције. Са дистанце се могу добро видјети и детаљи који су обичном оку често непримјетни, невидљиви. Најзад, историографски гледано - интеграција 1918. године је изазвала много већу научну знатижељу, него каснија дезинтеграција. За европску науку је било много теже објаснити како се могао ујединити један мултиплицирани простор, него како је он касније једноставно нестајао. Дихотомно биће историје као науке респектује елементе времена када се догађај - процес дешавао и научну мисао која се у међувремену развила. У дијелу назначене теме још се налазимо у току историје, па је зато препоручљивије отворати питања, него давати одговоре.

Прво ћемо констатовати да су се оба догађаја догодила у 20. вијеку, који је означен вијеком великих промјена на европском, балканском и југословенском простору. Са ширег становишта гледано окончан је однос средње и југоисточне Европе, који је попут живог вулкана радио кроз историју два свјетска рата. Средњоевропски простор се карактерисао тежњом за сталним освајањима, док се југословенски простор понашао, углавном, хетерогено. Лансирана је теза о тзв. "животном простору" чиме средњоевропске тежње прикривају и покривају своје хтјење да овладавају и простором који му ни по ком основу не припада.

У тим и таквим настојањима југословенски простор је перманентно био кључни за остваривање циљева агресивног средњоевропског простора. Рјешење тога сукоба нађено је у настанку или нестанку југословенске државе.

Истицањем наведеног глобалног односа жељели смо да акцентирамо снагу утицаја спољњег фактора на процесе који су се одвијали на југословенском простору - за сво вријеме његовог цјеловитог трајања. Спољни фактор је често оспораван. Уствари није сагледан у тоталитету због марксистичког учења да су унутрашњи фактори битни ("покретач историје") а да спољни фактор само "убрзава или успорава" историјске процесе. У том контексту актуелна политика је заговарала тезу да је Југославија безмало центар свијета и да се све врти око ње. Истина је сасвим друга - Југославија је само дјелић тога свијета. Велики одлучују о глобалним историјским процесима. Малима се само причини да одлучују. Та истина је одавно сагледана и када је ријеч о југословенском простору. Само ради примјера наводимо запажање француског дипломате и путописца, који је далеке 1852. године боравио у специјалној мисији на Јадрану и Црној Гори који каже: "Управо велике силе одлучују о међународним питањима; оне ће ријешити црногорско питање и њихов задатак је да га сагледају у односу на општи мир у Европи".¹ И каснији историјски догађаји, посебно они везани за прошлост југословенских народа и земаља - носе исту поруку и поуку историје. Ко је то брже схватио имао је мање проблема у свом ходу кроз историју.

Враћајући се назначеној теми наводимо оцјену познатог југословенског историчара академика Милорада Екмечића да је 1918. године Југославију створила Европа, јер јој је она тада била потребна. Историографија је аргументовано потврдила ову тезу; Југославија је у тзв. "версајском новом поретку" била дио бране од њемачког реваншизма и руског болшевизма.

Југославију су 1918. године хтјели њени народи; хтјели су је и лидери тих народа. Хтјеле су је и многе политичке странке што су истицале у политичким програмима. Зато што су сматрали да је ријеч о блиским народима, заједничкој територији, испреплетеној традицији, блиској култури. Хтјели су је зато јер је носила шансу да ријешити многа до тада

¹ Гзавије Мармије, - *Писма о Јадрану и Црној Гори*, ЦИД - Подгорица 1966, стр. 190. Сличну мисао сријећемо и у Посланицама црногорског владике Петра I, истоименом дјелу Петра I Петровића-Његоша (1747-1883): "У игри великих нема ни срца, ни душе... и када бих све битке добио - оне би биле изгубљене негдје далеко - за нагодбеним столовима". "Увијек је било онако - како су зацртала "разбојничка гнезда" - како је Лав Толстој називао велике моћнике. (Лав Толстој - *О писаједињењу Босне и Херцеговине - Аустрији*, Београд, 1996).

неријешена питања.² Са садашње дистанце видљиво је да је Југославија обезбиједила да сви Срби живе у једној држави, да Хрвати, али и други конститутивни народи имају и своју државу у заједничкој држави. Хтјели су је најзад из прагматичних разлога у смислу - заједно смо јачи. Стога није претјерана оцјена академика М. Екмечића да је "уједињење у заједничку државу (је) била најзначајнија прекретница у историји Јужних Словена; коначно је њихов национални покрет који се зачео крајем XVII века на идејним основама рационалистичке филозофије - да језик сачињава основу нације, дошао до успјешног краја".³

I

За Југославију као заједничку државу њених народа и земаља борили су се - и мртви и живи - њени најистакнутији представници. Морамо се подсетити њихових имена и њиховог дјела.

Људевит Гај је намјеравао да своје "Народне новине" штампа и у ћириличком издању. У Београду су, опет, латиницом штампани хрватски листови. Идеја југословенске интеграције инспирисала је српског pjesника *Бранка Радичевића* да напише познате стихове у Ђачком расту - о југословенским народима збратимљеним у заједничком колу. За сваки народ је нашао лијепу ријеч; рекли бисмо и истиниту ријеч. Хрватски поборник југословенске идеје *Фрањо Рачки* писао је 1860. године: "жели ли југословенство једном - у духовном смислу постати, то би имало настојати - да се сједини у књижевном језику". Био је сасвим у праву. "Има ли нација ишта драгоцене - од језика својих отаца. У језику се налази цијели свијет њене традиције, историје, религије, принципа опстанка, цијело срце и душа народа" (Хердер).

Двије године касније (1862) већ цитирани Рачки сматра "Хрвате и Србе за два племена једног истог народа, раздвојена само повијешћу. Они су два брата који су у VI или почетком VII вијека - отишла из очинске куће раздијеливши баштину, утемељивши двије куће; уз баштински дио (језик и др.) стекоше и посебан иметак, од кога нам

² Та заједничка жеља исказана је на релевантан начин у Нишкој декларацији Краљевине Србије 7. XII 1914, позиву краља Николе Црногорцима за ступање у I свјетски рат, Манифесту "Хрватске страже" из Буенос Аиреса о солидарности са Србијом и Црном Гором 3. VIII 1914, Резолуцији Југословена из Јужне Америке 1. VIII 1915, Резолуцији Другог конгреса америчких Југословена у Питерсбургу 29/30. XI 1916, Прогласу о оснивању Југословенског одбора 1. X 1915, Изјави Хрватског сабора 9. III 1917, Крфској декларацији 20. VII 1917, у Резолуцији Старчевићеве странке права 5. VI 1918, Одлукама Велике Народне скупштине Војводине 25. XI 1918, Одлукама Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори 26. XI 1918, Прокламацијом Одбора Народног вијећа у Бања Луци 27. XI 1918.

³ Милорад Екмечић - *Сиварање Југославије 1790-1918*, књ. II, Београд 1989, стр. 832-833.

оста попис (повијест). Оставимо времену - да оно одлучи не би ли по оба брата корисније било - да се опет сједине у једну обитељ, да ступе под један кров". Познати словеначки књижевник *Иван Цанкар*, у истом контексту, каже: "...ако једанпут дође до политичког уједињења југословенских народа, што и није само моја врућа жеља, него и моје чврсто убеђење - да ће до тога уједињења заиста доћи, то се може извршити, једино - ако се уједине равноправни и вредни народи. Већ само та јединствена мисао указује нам поље - гдје морамо орати и сијати, не само за себе, него за цијело - југословенство".

Поменимо, најзад, и црногорске протагонисте уједињења. *Петар I Петровић* машта о јединственом словеносербском народу. А *Њеђош*, у својој пјесми - Поздрав роду - објављеној 1848. године у Гајевој "Даници" и касније 1856. године у београдској "Шумадинки" - визионарски упућује на заједништво, кад пјева:

"Липо, љепо, лепо и лијепо
Било, бјело, бело и бијело
Листови су једнога цвијета
У пулољ се један одњихали".

Југословенство као интеграцију сматрао је "као идеалну ријеч" а бановине и војводство, као "мртве историјске ријечи" јер значе сепаратизам и дезинтеграцију.

И познати српски национални борац - *Илија Гарашанин*, у свом програму југословенске политике, који је 1867. године предлагао хрватском борцу за југословенство - бискупу *Јурају Штросмајеру*, имао је у виду успостављање једне заједничке државе: "Циљ нам је", писао је Штросмајеру, "...сједињене свију југословенских племена - у једну савезну државу. Уређење савезне државе - оставља се времену и учествујућим племенима, по удејствованом ослобођењу".

Сличну мисао су код Срба развијали *Стијојан Новаковић* и цијела српска историографија. Он се залагао за федерализам: да ли ће то бити "Велика Србија или боље - конфедерација југословенских држава" - то је сматрао мање битним. Једна федерална јединица била би проширена Србија а друга федерална јединица - била би заједно Хрватска и Словенија. Такође је сматрао да треба правити шире уступке Хрватима, како би се привољели Србији. На бази таквог става касније су словеначки сепаратисти лансирали тезу да Југославија треба да заслужи да буде вољена, као да су они били изван ње и када су чинили њен саставни дио.

Ондашња социјалдемократија, иако још организационо неуједињена, иступа јединствено и питањима југословенске интеграције. На Балканској конференцији у Београду 1910. године истиче се: "Ми морамо поћи од претпоставке - да су сви Југословени - један народ и на тој основи стварати свој политички програм". Одмах након прокламације уједињења, Српска социјалдемократска странка изјављује 2. XII 1918.

године да су "Срби, Хрвати и Словенци (су) један народ, јер имају један језик и једнаке остале етничке особине. Они се као један народ и осјећају и желе уједињење. Отуда је њихово уједињење у једну националну државу - велика политичка, економска и културна потреба, која је ван сваке дискусије".

Чину југословенске интеграције 1918. године дали су значајан допринос народни прваци, који су се налазили у жижи процеса.

Анџе Трумбић сматра да су "Хрвати и Срби (су) један народ - по крви и језику, неразруживо спојен земљиштем, на којем обитавају, те ће - према томе радити - да се уклопе и онемогуће размирице, да се увријежи љубав међу њима, на основу здравог скупног рада - за опћи народни бољитак".

Стијејан Радић иступа са радикалним ставом да је свака српска побједа и наш хрватски успјех и да уз јаки Балкански савез - Хрватска се може ослободити и ујединити.

Фрањо Сујило је 1914. године писао о једној "Славији од Јадрана до Владивостока".

Године 1915. *Миливој Павловић* пише: "Ми хоћемо јединство политичко - да би смо омогућили развитак културни - до максимума, да би се довршило започето - стапање култура Истока и Запада у једном модерном облику".

И *Иван Мешићровић* говори о новом - честитом југословенском народу, који се рађа на етосу херојства, из епрувете прошлости.

Идеју југословенске интеграције његује још и једно велико име литературе - *Иво Војновић*. Он 1914. године говори о конгресу за културно уједињење српско-хрватске нације "који би се морао чим прије сазвати, да се пред цијелим културним свијетом прогласи јединство расе од 12.000.000 људи, која ће сјутра бити фактично - нова велевласт у Европи".

Јован Скерлић говори о јужном и источном нарјечју у српскохрватској књижевности, што значи да је ријеч о новом концепту југословенске заједнице, а не само и искључиво о једном културолошком питању.

Јован Цвијић пише о јединству и психичким типовима динарских Јужних Словена.

Александар Белић пише о језичком јединству Јужних Словена.

Сви су они сматрали да нити један "словенски народ" не би требало да остане "изван породице - те федерације" у ствари југословенске интеграције.⁴ Ради потпуније слике стања ваља рећи да је покрет југословенске интеграције имао одјек и у иностранству.

⁴ Опширније о овоме види и: Др Ибрахим Бакић, *Југословенство од идеје до остварења*, Београд; *Југословенско родољубље данас*, књ. I и II, Београд, 1985; др Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Београд, 1986; Ђорђе Станковић, *Искушења југословенске историографије*, Београд 1988.

Британски посланик за акције Мештровића, Супила и Трумбића писао је да "Хрвати Далмације циљају на коначно уједињење са Србијама. Србија је њихов Пијемонт и, без обзира на освајачке напоре аустријских клерикалаца - да подупру подвајање између католичких Хрвата и православних Срба, они су заиста једно - у срцу и циљевима. Лично - сва тројица ових који су разговарали са мном су католици".

Изложена панорама мишљења из свих средина - не само једног времена, говори о неспорном хтјењу и расположењу видљивом са свих страна. Али у објективном приказу историјских процеса не смије се занемарити ни друга страна медаље. Ријеч је о отпорима, који су били и који су дјеловали.

Највећи отпор југословенској интеграцији чини подунавско католичанство. Пропагирана је вјерска и црквена унија као предуслов свему другом, у смислу *ad calendas grecas*. То призивање уније као основног полазишта за било какву југословенску интеграцију у ствари говори да није могло бити ни помена о вјерској толеранцији, као битном услови заједничког живота. *Марко Цар* у својим записима биљежи невоље о којима прича први епископ православне епархије за Боку Которску 1871. године: "... Најгора је невоља што у потоње вријеме несавјесни људи омразише међу собом браћу једне крви, иако двојаког вјеровања, те која су се у прошлости подизала као дјеца једне утробе. То ми је, синко, највећа на срцу рана, и кад ме скоро Бог к себи позове - понијећу собом само једну тугу, али преголему".⁵ У наставку разговора *Марко Цар*, који је свједок тога времена, наставља казивање:

"Ја ћутим и чисто не знам како бих га утјешио. Јер је заиста вјерска несношљивост, коју у потоње вријеме 'за правило изабраше' неке недостојне слуге Божјег олтара, већ злијем плодом уродила, те смо у Боки Которској дотле дошли да су неки католички пастири своја млада стада, школске ђаке, упућивали да путем не поздрављају православаног владику. Грозно!

А што је најжалосније, они фактори, којима би дужност била, и који би једино снаге имали да тој недичној агитацији на пут стану, чине, напротив, што год могу, тако бар изгледа - да јој олакшају посао".⁶

Могли бисмо, наравно, навести још пуно примјера у прилог тези да се Ватикан упорно пријечио југословенској интеграцији и да јој се супростављао - када је дошло до њене реализације. Научник свјетског угледа академик Виктор Новак у свом значајном стваралачком опусу (*Magnum crimen* и *Magnum tempus*) бавио се антијугословенским радом римских папа - Пија X, XI и XII. Упозорио је да Папска курија "види у Србији разорну болест, која - мало по мало нагриза Монархи-

⁵ *Марко Цар, Низ родно Приморје. Слике и ујисци с Јадрана*, Београд, 1923. г.

⁶ Исто

ју". У једном свом тексту цитира миљеника папе Пија XII загребачког надбискупа др Алојзија Степинца, који у свом Дневнику каже, да би "најидеалније било да се Срби врате вјери својих отаца, тј. да пригну главу пред намјесником Христовим, Светим оцем".⁷ Да се Ватикан ових намјера никада није одрекао свједоче радови савременика - др Милана Булајића, проф. др Смиље Аврамов, проф. др Драгољуба Живојиновића и посебно проф. др Љубодрага Димића.⁸ Противљење Ватикана, како ће се видјети у даљем излагању, свакој југословенској интеграцији - трајаће у континуитету све до дезинтеграције Југославије у рату 1991-1995. година.

Браћајући се овој теми истичемо да чак ни *Шипросмајер* - велики поборник југословенске идеје, није био имун од изложених унијатских идеја. Уосталом, он каже: "Пошто смо, дакле, у вјери - са српском браћом једно, тако ћемо се, ако Бог да - данас - сјутра - и у црквеном устројству приближити браћи нашој".

Много отровнија струја југословенске дезинтеграције оптужује *Људевитџа Гаја* да хоће да "повлаши" Хрвате, а да, опет, Вук Караџић хоће да "пошокачи" Србе. *Стијарчевић* је оспоравао постојање српског националног ентитета тврдећи да су Срби као народ чиста измишљотина - српски језик и српска историја - украдени су од Хрвата и да су сви Срби, у ствари, Хрвати - почев од "хрватске династије Немањића". Баш тако је тврдио. На почетку 20. вијека пласирана је теза о несловенском поријеклу Хрвата (Гумпловић). По тој тези у историји је увијек постојала владајућа класа - на начин што би неко ратничко племе - подредило себи "земљопосједничко становништво". Тако је поријекло Хрвата - готско, а Срби су изведени из ријечи - *сервус*, што значи слуга. Овом тезом је задовољена потреба хрватских националшовиниста, који су већ тада писали и говорили о узајамној истрази два народа. Српски националшовинисти са своје стране лансирају тезе да Хрвати немају свој књижевни језик па би требало да користе ћирилицу како би и "књижевни живот био, један - и за једне и за друге". Екстремисти су инсистирали сваки на својој тези.

У духовни међупростор екстрема јављају се национални борци југословенске оријентације који упозоравају на реалност. Њихов напор обједињава мисао словеначког националног радника *Мајџије Мајера* који лансира максиму: "Гледајмо више на то што нас спојује, него на то што нас разлучује".

Пут интеграције југословенског простора, који се као такав обликовао од Солуна на југу, преко Паноније, затим њеног средњег дијела,

⁷ Виктор Новак, *Ватикан и југословенски народи пред II свјетски рат* - Саопштење на међународном научном скупу у организацији САНУ, Београд 1971.

⁸ *Римокаатолички клерикализам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 1992.

па све до Трста на Западу, није био присут ружама. Требало је сложити многе коцкице да би се добио јединствен простор једне државе - социјално, етнички, политички, вјерски, па и цивилизацијски - врло хетерогене. У вријеме када је у Европи важило начело: један народ - једна држава, у границама новостворене Југославије нашло се више десетина народних ентитета. Зато је југословенска интеграција 1918. године политички сматрана правим великим феноменом, у Европи. И данас она буди интересовање свјетске науке.

II

Новостворена држава Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године неоспорно је значајан догађај у историји њених народа и земаља. Заједништво је тада први пут заживјело на овим просторима - без обзира на различити степен развитка њених дјелова. Уједињењем 1918. године отворене су могућности и друге свакојаке интеграције: географске, економске, културне, научне, политичке. Интеграција 1918. године, међутим, мало је кога обавезивала; штавише остављено је доста простора за дјелатност дезинтеграционих снага. Оне се по правилу налазе у политичким странкама које се највише организују по националном или регионалном, а понекад и вјерском принципу, који су били највише оптерећени историјском традицијом.

Нова држава је наилазила на искушења - од дана уједињења. Требало је уредити односе у кући. Навикнути се једни на друге. Није то био једноставан посао. Оно што је за једне био Ватикан, за друге је била мајка Русија. За једне је сунце доносило своје златне зраке са Истока, за друге је био импресиван његов залазак на Западу. Како су године текле и однос снага се мијењао. Поражени у I свјетском рату све гласније су заговарали тезу да је Југославија версајска, а то значи и вјештачка творевина, коју су створили велики и да је као такву треба укинути - разбити. У ствари, Југославија се опет нашла између супротстављених интереса великих: сви су је жељели као савезника у борби противу оних других, када се боре за или против њеног државног јединства.

Тај спољни фактор увијек је имао ослонац у унутрашњим снагама - било да је ријеч о Истоку или о Западу, јер је још свети Сава изложио тезу да је овај простор Исток на Западу и Запад на Истоку. Уз ову глобалну подјелу ишла је и још једна - Европа се све више дијелила на регионе либерализма, большевизма и фашизма. Оживљаване су и подстицане старе подјеле - вјерске, националне, социјалне, цивилизацијске, системске. Није их било тешко подстаћи; оне су само биле вјешто прикриване.

Уједињена држава 1918. године сматра се као уједињење српства, па јој се отпор пружа са позиције борбе противу такозваног великос-

рпског хегемонизма. Политизују се мала и велика питања. Из Словеније долазе замјерке да се Словенци труде да овладају српскохрватским језиком, па и ћирилицом, док се Срби и Хрвати тако не односе према словеначком језику и закључују да "наше јединство не смемо посматрати само с државног гледишта" и да "ми имамо једни другима више да дамо него само државу".⁹ Оправдано отварање многих сложених питања и посебно питања уређења државе - сводило се на стварање "атмосфере раздражљивости" - у којој је свако "у име свога народа" могао све да каже представнику оног другог народа. То се најбоље видјело приликом највеће кризе коју је преживјела Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца у вријеме скупштинског атентата 20.06.1928. године. Користећи се текстом објављеним у часопису *Нова Европа* илустрованом неподношљиву атмосферу која је владала - не само у Савезној скупштини:

"За Вас је комплимент рећи да сте ништарија".

"Јесте ли Ви предсједник Парламента или чувар стоке?"

"Са свињама се може само њиховим језиком разговарати".

"Ђути Ти Циганине".

"Вуцибатинo једна".

"Лажеш".¹⁰

Тежина изговорених псовки је увећана чињеницом да нијесу биле упућене појединцима, већ изабраним представницима народа.

У таквој атмосфери неповјерења и нетолеранције одбацују се све идеје заједништва, поготово након промјена назива земље у Краљевину Југославију 1929. године. Такозвано интегрално југословенство нападнуто је из идеолошких разлога - прије него што је и објашњено. Краљ Александар није прокламовао био какво српство, већ добровољно национално југословенство, због чега је трпио примједбе од српских националиста, који су сматрали да на тај начин иде у заборав историјско српско име. Намјерно сам занемарио идеологизирани термин "великосрпски хегемонизам", који је био окосница практичног дјеловања свих дезинтеграционих снага у свим фазама развоја Југославије. У Краљевини Југославији 1918-1941. године није постојала "великосрпска хегемонија" у тотално-историјском смислу. Напротив. Ријеч је о обнављању југословенске идеје у изворном смислу. Њу у рату 1941-1945. Прихватају два међусобно супротстављена политичка покрета - партизански и четнички, залажући се за обнављање Југославије, јер нема Југославије без Југословена. Њу прихватају и савезници - са Истока и са Запада, па дијелом и непријатељи 1944. године, залажући се за Нојба-

⁹ Опширније о овоме види: Др Момчило Зечевић, *Словенска људска сјајанка и југословенско уједињење 1918-1921*, Београд 1973. и *На историјској прекрејници - Словенци у политици југословенске државе 1918-1929*, Београд, 1985.

¹⁰ *Нова Европа*, књ. бр. 2/26.07.1928.

херову унију Србије и Црне Горе. Српски патријарх др Гаврило Дожић биљежи у својим Мемоарима разговор са краљем Александром који му је рекао да су му укидање Устава 1929. године прво честитали лидери хрватских странака, затим лидери муслиманских странака из Босне и Херцеговине, којима је највише одговарало да се и национално определијеле као Југословени, дакле - ни Срби, нити Хрвати.¹¹

Наука је игнорисала податке да странке са југословенским предзнаком (Југословенска народна странка, Југословенска национална заједница и др.) добијају парламентарне изборе и зашто за њих гласају и бирачи припадници мањинских народа, који су могли имати и повољнији третман у политичком животу земље. Мало ко се занимао питањем да ли је и колико интегрално југословенство могло бити брана против сваког национализма и шовинизма. И шта значи то што је оно било на удару сваког национализма.

У истом смислу завређују пажњу статистички подаци које наводи-мо у већ цитираној књизи *Југословенство од идеје до остварења*.¹² Према прописима 1953, 1961, 1971. и 1981. године категорија - Југословен национално неопредјељен, Југословен неопредјељен и Југословен константно се повећава у укупном броју становника Југославије - исказано по ондашњим републикама, па и већим градовима. Највише га је увијек било у Босни и Херцеговини, гдје се кретао преко 30%. У једном периоду имали смо чак око 2.000.000 Југословена, иако нијесу имали националних права која су припадала свима у Југославији: Србима, Хрватима, Словенцима, Македонцима, Црногорцима и другим бројним националним мањинама. Није било њихових представника нити у локалној, републичкој или савезној власти. Једина општејугословенска странка био је Савез комуниста Југославије, који је, да парадокс буде већи - био и владајућа странка.

Југословенство је било велика опасност за све противнике Југославије, зато што је могло поспјешити интеграцију простора и народа који живе на њему. У мојим радовима сам већ цитирао један усташки докуменат који говори о страховању католичког клера да ће се хрватско име изгубити недозвољеним приближавањем Хрвата, са Србима и Југословенима:

"Хрватски народ", каже се у овом документу, "осуђен је да нестане... Њега више неће бити ако остане Југославија... Вјера која нас је дијелила од Срба - нестаје. Ње више нема. У школама их уче да смо ми и Срби - један народ... Они се међусобно жене. Разлике се губе, нестају... Срби и Хрвати ће се стопити, претвориће се у један народ... Хрватски народ ће нестати - претвориће се у Југословене, ако ми то не спрјечимо. А то треба спрјечити брахијалном силом."

¹¹ Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз 1974.

¹² Др Ибрахим Бакић, н.дј., стр. 197-199.

Сувишно би било објашњавати да су то снаге дезинтеграције и да су подстицане споља.

Те исте снаге јављају се као дезинтеграциони фактор и у вријеме познате Конкордатске кризе, која је озбиљно уздрмала - и државу и систем. У таквој атмосфери лидер хрватске опозиције др Влатко Мачек тражи доношење новог устава 1937. године. Компромис је нађен у формули да се нови устав не може донијети без пристанка - већине Срба, већине Хрвата и већине Словенаца. Уочи српско-хрватског Споразума, познатог у историографији као споразум Цветковић-Мачек, настао је један докуменат који припада хрватској опозицији. На њега је прво указао хрватски историчар академик Љубо Бобан.¹³ Цитираћемо га у сажетој верзији, према књизи докумената - *Југославија 1918-1988*.¹⁴

"... Хрватски сељачки народни покрет, за разлику од осталих хрватских народних покрета и ван домовине, неће да убаци хрватски народ у борбе, које би могле да му нашкоде и да ставе у погибел *посићнуће хрвајских народних коначних циљева*, који јесу и остају увијек исти и непромјењени, тј. *јуна слобода и државна независност*."

Хрв. Сељачки народни покрет тежи и настоји, да искоришћава сваку ситуацију, постигне што већи успјех и баш је зато и склопљен споразум као згодно средство и оружје борбе хрв. Народног сељачког покрета.

Нека стога свакоме буде јасно, да *споразумом вођство хрв. Народног сељачког покрета није се одрекло посићнућа крајњих циљева хрвајског народа...*

II. *Споразумом смо постигли, да су наши поузданици као хрвајски министри ушли у централну владу.*

Треба да се они увијек, у штампи у нашим изјавама и говорима - консеквентно називају, хрватски министри, јер се тиме истиче њихов положај.

Постигли смо тиме: а) судјеловање у владању, дакле, утицај у владању; б) контролу владања, тј. сазнање о одлукама власати и с) контролу прихода са правом да искоришћујемо приходе за циљеве хрватског народног покрета.

На тај начин је београдска централна власт јако ослабљена, и без обзира на умањено подручје њенога утицаја посебним положајем Хрватске. Судјеловање хрватских министара у тој влади чинимо увијек овисним о даљњим усљужцима на штећу државе.

При свакој згодној прилици *хрвајски министри запријетиће оставком и тиме извојштиће даљње усљужке хрвајској посебности.*

¹³ Љубо Бобан, *Споразум Цветковић - Мачек*, Београд 1965, стр. 421-426.

¹⁴ Б. Петрановић - М. Зечевић, *Југославија 1918-1988* - збирка докумената, Београд 1989, стр. 379-379.

Јер, влада је од њих овисна, без њихова судјеловања нема владе. Тај положај даје хрватским министрима кључ, који им отвара све и омогућује изванредно искоришћавање свих пригода.

III. *Кнеза Намјесника држимо у нашој власици. Пред њиме смо увијек на око понизни и вијерни, али у суштини, он је изгачка у нашим рукама!...*

V. У нашој штампи, у нашим разговорима и у нашим изјавама *треба и после сјоразума наставити ударањем против београдске хегемоније, треба нагласити и злодјела диктаторских режима, треба нападати све оне, који не схваћају да је свакој акцији и идеји народној и државној јединствена за увијек одзвонило, треба изражити даље израђивање аутономије и наглашавајући незадовољство са осталим 'сјоразумом', треба увијек жалити да се споразум не врши и не ставља у дјело итд...*

Дирање у оружничтво и војску је теже, јер су Срби то врло осјетљиви, па би то изазвало реакцију. То треба на други начин појачати. Нека се при томе употребе прокушане методе из аустријског времена. Посебно треба пажњу посветити, да наши присташе војни лијечници заузму важне положаје у војним установама. По њима ћемо слабити војску и рушити дисциплину у њој. Свакако треба да организирамо нашу снагу. Имамо Заштиту. Њу треба даље развијати и јачати по селима и градовима. Њу ћемо представљати као помоћницу при чувању реда и мира. Треба настојати да власти добију повјерење у Заштиту. Она ће на тај начин доћи до сазнања војне организације. Али њу треба будно чувати од утицаја српске војске. Њено организовање треба да се равна по методама бившег хрватског домобранства, исти називи, исте ознаке, заповиједи итд. Посебно пак пазити на дух Заштите, као и истицати дух хрватског народног покрета за посебне хрватске народне циљеве...

III. *Треба увијек истичати да је стицање сјоразума само први ситуација, први корак за осталих даљњих и виших циљева.*

Зато нека се увијек говори и спомиње 'слободна и независна Хрватска', 'Самостална Хрватска', итд. Нека се увијек говори и пише о 'хрватским интересима', 'хрватским народним правима', 'хрватској државности' итд. Народне масе нека су будне увијек. Њима треба увијек спомињати 'хрватско народно заступство', 'хрватске народне заступнике', 'Хрватски сабор', који ће донашати самосталне одлуке итд. итд.

XIV. *Противнике увијек жестоко напади.* Приказивати их као носиоце корупције, оштећивања хрватских интереса, као крвнике хрватског народа, као издајнике којима ће судити народни суд итд. Треба омаловажавати дјела, не спомињати њихову штампу, излагати их порузи итд.

XV. Држећи се горних упута, ми ћемо изработити сваку конјектуру за своје циљеве. Међународна ситуација иде нам у прилог. Руши се

систем Versaillesa, а Југославија је творевина тог система. Наше ће вођство балансирати између Осовине и демократије. Имамо људе за једно и за друго. Главно је да се руши Југославија. При томе нас у велике помаже католичка црква с једне стране, а међународни комунизам с друге стране. Они су нам - барем за сада - савезници. Треба стога, да издижемо католичанство као главни бранич хрватства. На православлје, као што и на бизантиску културу треба наваљивати и истицати, да су то специјалне српске одлике...

Напријед, сви за СЛОБОДУ и НЕЗАВИСНУ ХРВАТСКУ! Вјера у Бога и сељачка слога".

У сваком случају било је све јасније - зашто је интеграција југословенског простора ишла врло споро. А дезинтеграција ће, видјећемо, ићи врло брзо.

III

И када је са II свјетским ратом дошла нова катаклизма, опет су на политичком небу на дјелу снаге за и против, било да је ријеч о спољњем или унутрашњем фактору. Једни су улагали напор да очувају Југославију, а други да је што прије сахране. И једни и други су имали подстрекаче споља, опет, из познатих разлога. Настављени су стари сукоби у новим историјским условима.

Још док је трајао краткотрајни априлски рат, Хитлер је 10. априла 1941. године створио квислиншку Независну Државу Хрватску на тлу суверене и међународно признате Југославије. Мало је таквих примјера у историји државе и права. Хитлер је добро знао какви су односи међу југословенским народима. Зато је сматрао да "треба рачунати с тим да ће при нашем нападу - Хрвати ступити на нашу страну... *Рајн њројив Југославије* могао би да буде веома популаран у - Италији, Мађарској и Бугарској, пошто овим земљама треба ставити у изглед добијање извјесних територија: Италији - далматинску обалу, Мађарској - Банат - Бачку, Бугарској - Македонију... Противник Њемачке је искључиво српска влада... Будући да су Срби - према несрпским народним групама Југославије, а пре свега - Хрватима и Македонцима, увек спроводили безобзирну диктатуру, то овима треба истицати - да немачка војска не долази као непријатељ - Хрватима, Босанцима и Македонцима". И даље: "Немачки народ нема никаквог повода да се бори против Хрвата и Словенаца. Од ових народа ништа не тражи... Немачки народ жели да се обрачуна са оном српском издајничком кликом у Београду".¹⁵

¹⁵ Исто. Био је то континуитет једне антијугословенске политике, која је започела још од I свјетског рата. Зато ћемо подсетити на изјаву министра иностраних послова Аустро-Угарске, коју је дао у Бечу на крају успјешно завршених Балканских ратова: "Данас Србија представља велику атракцију. јер се види да је њен престиж порастао

Југославија је била дезинтегрисана у II свјетском рату. Њена јединствена територија била је распарчана. Баш како је Хитлер обећао, сусједи Југославије су као награду за послушност добили дио њене територије. Дobar дио југословенског простора приграбили су за себе Њемачка и Италија. Тако је након завршетка априлског рата 1941. године географска карта Југославије имала сљедећи изглед:

- Горњеска, Доња Штајерска и словеначки дио Корушке прикључени су Трећем Рајху;

- Бачка, Барања, Међумурје и Прекомурје "према историјској граници" припали су Мађарској;

- Банат и шире подручје Борског рудника са сусједним југоисточним угљеним базеном стављени су "под њемачку заштиту", с "немачком војном управом", што важи као "привремено разграничење";

- "бугарска Македонија" припала је Бугарској "према одговарајућој граници", односно њој је присаједињена Македонија без западног дијела, врањски и пиротски округ, дио територије сјевероисточно од Зајечара и дио источног Косова";

- подручје старе Србије стављено је "под њемачку војну управу";

- Хрватска је "унутар народносних граница постала засебна држава" у којој "с њемачке стране не смије бити никаквог мијешања у унутрашњо-политичке односе";

- Нотрањска и Долењска, Сушак са острвима Хрватског приморја, Далмација са острвима и шире подручје Боке Которске анектирала је Италија;

- дио сјеверне Црне Горе, западне Македоније и цијела територија Косова и Метохије припојени су "Великој Албанији", а остали дио Црне Горе окупиран је од стране италијанских трупа.¹⁶

Разбијање Југославије окупатор је мотивисао укидањем "диктата" 1918. године и повратком "редовног" стања од прије I свјетског рата. Њемачки Рајх је "приступио поновном прикључењу" Крањске, дијела Корушке и јужне Штајерске. Мађари су "повратили" дио територија који им је био "отргнут" 1918. године. Бугарској је такође "враћена" "бугарска Македонија". И Албанија се ствара према старој концепцији, чак и терминолошки се види оваква основа разбијања Југославије, па се говори о "старој Србији". У истом смислу треба схватити стварање квислиншких државних творевина на тлу Југославије. Једино Јадран-

на штету нашег Ако се Србија буде даље развијала - наши ће се Југословени још више осећати - тамо привучени, и ту не може ништа најбоља унутрашња политика... *Обрачун са Србијом и њено понижење - то је животињи услов Монархије. Ако то не може да се догоди данас - морамо се на то темељно приправити*" (цитирано према књизи Владимира Ђоровића *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, стр. 171)

¹⁶ Др Зоран Лакић, *Народна власи у Црној Гори 1941-1945*, Цетиње - Београд, 1981, стр. 36.

ска обала није била враћена у "првобитно стање", али је доспјела у састав Италије, као реализација "великог италијанског фашистичког империја". Све ово говори да су фашистички Рим и нацистички Берлин априлско комадање Југославије сматрали нормалним чином.

Од заробљених припадника бивше Краљевске војске Југославије - свима је било допуштено ослобођење осим Србима и Црногорцима. Цитираћемо и заповијест њемачког генерала Бемеа од 25.09.1941. својим војницима у окупираној Србији: "Ваш задатак је да прокрстарите земљом у којој се 1914. године - потоцима лила крв због подмуклости Срба, људи и жена. Ви сте осветници мртвих. За целу Србију има се створити застрашујући пример, који мора најтеже погодити целокупно становништво. Свако ко благо поступа, огрешује се о животе својих другова. Он ће, без обзира на личност, бити позван на одговорност и стављен под ратни суд".¹⁷ Најзад ћемо подсетити да су њемачке окупационе власти објавиле 7. XII 1941. декрет, назван *Ноћ и маћла*, у коме се каже да за једног убијеног окупаторског војника - треба да главом плати 100 талаца; тако суровој репресији није био изложен нити један народ у окупираној Европи у II свјетском рату.¹⁸

Идеја југословенства, као симбол југословенске државе, издржала је разбијање Југославије у II свјетском рату. Надживјела ју је. А хтјела се управо њена компромитација. Зато је изазван грађански, национални и вјерски рат њених народа. Хрвати и Муслимани су уништавали Србе, Срби - Муслимане и Хрвате. Резон овог убијања био је јасан његовим инспираторима: што више жртава, јер то увећава раздоре међу народима. Тако ће их бити теже савладавати. Мађари, Њемци - фолксдојчери, Албанци - који нијесу лоше живјели као мањине у Краљевини Југославији - јављају се као дезинтеграциони фактор.

IV

Југославија је поново обновљена након II свјетског рата, јер је баш таква Европи била потребна. Истина, била је то и награда за жртве које је она поднијела у II свјетском рату. Најзначајнији фактори интеграције били су народноослободилачки покрет под вођством КПЈ и Краљевска влада у Лондону са својом војском у отаџбини. Штавише, они нијесу признали распарчавање југословенског простора. Напротив. Југославија је изашла из рата са увећаном територијом и без потребе за новим међународним признањем, јер је сматрана државом континуитета, без обзира на радикалне системске промјене. Опредјељење

¹⁷ Цитирано према књизи др Зорана Лакића, *Оглед из историје Југославије*, Подгорица 1999, стр. 102.

¹⁸ Исто и *Филозофија и друштво*, Београд, бр. 4/1993, научни скуп - Југославија у II свјетском рату.

за федерализам и републику било је израз политичке реалности. Федерализам је доносио свим политичким субјектима макар минимум њихових хтјења и бар за једно вријеме задовољио националне интересе у вишенационалној заједници. Таквим рјешењем је, најзад, отупљена беспштедна борба која је карактерисала претходни политички и посебно међунационални однос. Истина у држави партијског монизма и монолитизма нијесу толерисана било каква друга надања и рјешења.

Историографија је неоправдано заобилазила разлоге брзе дезинтеграције Краљевине Југославије. Задовољила се политичком оцјеном да је окупатор, као спољни фактор, био основни катализатор дезинтеграције југословенског простора.

У први мах је изгледало да је нова Југославија земља Истока. Врло брзо се, међутим, увидјело да јој је Европа намијенила историјску улогу у сукобу два политичка блока у атмосфери "хладног рата". Услиједиле су похвале, па и панегирици, самоуправном социјалистичком систему, као југословенском моделу социјализма "са људским ликом",¹⁹ а истовремено су трошене значајне суме долара да се тајним каналима расклимата и Југославија као држава и њен систем социјализма. Када је изгледало да тако хваљена Југославија сама вуче историјске потезе везане за своју сопствену будућност, диктирано јој је извана да организује Брионски пленум и наређено кога да руши а кога да помаже. При томе је персоналитет био у другом плану; за силнике је било много важније кога представљају одређене личности - да ли снаге интеграције или дезинтеграције југословенског простора.²⁰ Честе кризе кроз које је Југославија пролазила у послеријатном периоду биле су привидно лако укидане од стране тоталитарног система. У ствари, изазивао их је

¹⁹ У књизи *Историјска чијанка*, Подгорица 1996, коју сам припремио заједно са М. Старовлахом, у одјељку - Странци о радничком самоуправљању, навели смо више изјава политичара са Запада, које су биле прави мали панегирици југословенском самоуправном социјализму у смислу да се ради о систему који се не може "упоређивати ни са једним сличним системом у иностранству" и да се као такав "прати са интересовањем у цијелом свијету", стр. 220.

²⁰ Проф. др Ралф Леман, *Да ли је рай у Југославији само југословенски*, Историјски записи, Подгорица, бр. 2/1996, стр. 1-9). Њемачки научник наводи да је "почев од 60-тих година њемачка служба државне безбједности радила на разбијању Југославије... По њеним сугестијама смењен (је) Александар Ранковић. Циљ његовог смењивања био је децентрализовање југословенске УДБЕ, чије су компетенције пренесене на републике, а што је омогућило да Хрвати поставе националистички кадар на високе државне и политичке положаје". У даљем тексту он подсјећа да се 1991. године појавила географска карта са потписом "Европа, социоекономске границе и њихова нова демократија". "Једна јасна плава линија иде јужно од Естоније и других балтичких земаља према Пољској, Чешкој, Мађарској - делећи Југославију тако да Хрватска и Словенија припадну Зајадној, а Србија, Црна Гора и Македонија источној ушницјој зони (подвукао З.Л.). Ова политичка карта појавила се у време када је Југославија још увек била целовита држава..."

спољни фактор и када је ријеч о масовној побуни на Косову и Метохији 1968. и 1981. године, о хрватском мас-поку 1971. године, уставној

ХРОНОЛОГИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРИЗЕ

1968.	Студентски немири
1970-1971.	Појава мас-пока у Хрватској
21.02.1974.	Усвајање (конфедералног) Устава СФРЈ
1981.	Устанак албанских сепаратиста на Косову и Метохији
28.09.1990.	Нови Устав Републике Србије
3.10.1990.	Уједињење Њемачке
25.01.1991.	Декларација суверености Македоније
27.02.1991.	Муслиманска декларација о суверености Босне и Херцеговине
25.06.1991.	Декларација о самосталности и независности Словеније
25.06.1991.	Одлука о суверености и самосталности Хрватске
20.09.1991.	Црна Гора - еколошка држава
18.10.1991.	Хашка декларација Европске заједнице о разбијању Југославије на шест самосталних држава
19.12.1991.	Проглашење Републике Српске Крајине
23.12.1991.	Њемачка признаје отцијепљену Словенију и Хрватску
13.01.1992.	Ватикан признаје сецесију Словеније и Хрватске
15.01.1992.	Европска заједница признаје сецесију
4.04.1992.	Почетак етничког рата у Босни и Херцеговини
27.04.1992.	Проглашење новог Устава Савезне Републике Југославије и Декларација о вољи грађана Србије и Црне Горе да остају у заједничкој држави
30.05.1992.	Резолуција Савјета безбједности 757 о увођењу санкција против Југославије
12.08.1992.	Проглашење Републике Српске
23.09.1992.	Југославији ускраћено судјеловање у раду ОУН
17.04.1993.	Резолуција бр. 820 - појачава санкције
22.09.1994.	Прва суспензија санкција према Југославији - Резолуција 943
11.05.1995.	Још једна суспензија санкција - Резолуција 992
21.11.1995.	Дејтон (и 14.12.1995. Париз) Дејтонски споразум - крај рата у Босни и Херцеговини
Октобар 1996.	Укидање санкција и повратак Југославије у институције међународне заједнице

кризи 1974. године.²¹ и тако редом до кризе која је прерасла у рат 1991-1995. Само што се у овој посљедњој кризи ишло сасвим до краја, до бруталног разбијања Југославије као јединствене државе и дезинтеграције њеног јединственог простора, што је први случај у историји свијета, након II свјетског рата. Завршни чин одвијао се хронологијом која се види из приложеног табеларног прегледа:²²

Природа текста не обавезује на анализу Дејтона 1995. Стога ћу само навести оцјену њемачког публицисте Петера Герлингхофа из Берлина да је Дејтон "без сваке сумње био диктат, али тко жели мир, тај мора... прихватити свакојаке услове".²³ Амерички публициста из Сан-Франциска Ричард Бекер, оцјењује преговоре у Рамбујеу као "циничку маскарату". Службеник владе САД - Џорџ Кини - пошао је још даље: према писању "Политике" - Београд (15.07.2000), он је у часопису "Хејши" написао да је Мадлен Олбрајт обавезала извештаче из Рамбујеа да чувају као највећу тајну да су САД "намјерно поставиле лествицу више - него што су Срби могли да прихвате".

Историјска дистанца није несавладива запрека да се види утицај спољњег фактора на дезинтеграцију Југославије, нарочито у посљедњих десетак година. Прије свега зато што се то чинило много отвореније него до тада. Најзад, има и више свједока којима је доступна - и жива ријеч, и релевантна документација. И сам сам сазнао детаље, са Хашке конференције, на примјер, која је била посвећена југословенској кризи. Њих ми је испричао један од стручних консултаната југословенске делегације у Хагу, по архивским нормама њих ће историчари користити тек након 30-50 година, зависно од тога како је ова материја регулисана националним законодавством.

На другој страни порасло је интересовање европске и свјетске науке за питање југословенске кризе. Управо због тога већ имамо обиље литературе, на коју сам указао у мојим радовима.^{23a} Ријеч је о зборницима докумената, публицистичким и мемоарским радовима, зборницима научних радова, па и првим научним студијама - домаћих и страних ау-

²¹ Једна од првих стварних унутрашњих криза десила се на пленарној сједници Извршног комитета ЦК СКЈ, која је одржана 14-16.03.1962. г. у Београду. Тито је отворено питао "да ли је наша земља још кадра да се одржи, да се не распадне, односно да ли је заједница зрела за живот или није". Закључио је излагање констатацијом да је друштво "ставило све на коцку и да може све да се изгуби" (проф. др Миодраг Зечевић, *Почетак краја СФРЈ*, стенограми и други пратећи документи проширене сједнице Извршног комитета СКЈ - одржане од 14. до 16. марта 1962, Архив Југославије, Београд 1998). И ова криза је изазвана споља, јер су САД пријетиле да ће смањити, па и отказати кредите Југославији, која је оптуживана да жели да води самосталну политику

²² *Историјска чињанка*, стр. 267.

²³ *Њемачко-српски сусрећ у Крагујевцу*, Крагујевац, св. 5-6/1996, стр. 23.

^{23a} *Балкан после II свјетског рата* - Зборник радова, Београд 1996.

тора. У једном броју се чак у наслову употребљава термин - разбијање, што недвосмислено говори о значајном учешћу спољњег фактора у дезинтеграцији Југославије.

Већ је довољно објашњено понашање Ватикана и његово упорно противљење југословенству и Југославији. Додајмо томе да је у вријеме најжешће југо-кризе католички глас Концила упозорио да трећа Југославија "више не може доћи у обзир". Одлука словенске бискупске конференције 11. XI 1990. да се изјасни за "самосталну Словенију" био је још један ударац Ватикана за разбијање Југославије. Њемачка и њено понашање кроз однос према југословенству и Југославији кроз оба свјетска рата засновано је на прикривеном, па потом и на све отворенијем реваншизму. Управо због таквог понашања улиједила су писма упозорења њемачком канцелару, Хашком суду и Светој столици, у Ватикану, од стране њемачких институција и истакнутих појединаца.²⁴ У њима се каже да је "њемачком народу потребно (је) пријатељство Словенаца и Хрвата, али и Срба и осталих народа Југославије, чије право на самоодлучивање стоји ван сваке сумње". Канцелар је упозорен "да убудуће у југословенском сукобу избјегава једностраност". Од Хашког суда се "очекује апсолутна објективност и неутралност", како би на тај начин дао "допринос успостављању мира и стицању повјерења". Светом оцу је речено "да историјски документи потврђују да је папски легат... одржавао најближе контакте са усташким вођама у Загребу". "Као мрачни пример те уплетености Цркве остало је у сећању да је фашистички фратар Вјекослав Филиповић постао командант концентрационог логора Јасеновац и лично починио грозна убиства".²⁵

У најновијој југословенској кризи, нарочито када се она претворила у отворену агресију НАТО-армаде 1999. године, што је тема за себе, као основни катализатор се појављују САД са својим новим свјетским поретком, чија филозофија почива на голој сили. Увећани су облици насиља, политичка убиства; тероризам, национална и вјерска нетрпљивост. Земље које би се супротстављале томе - биле су изложене ембаргу и санкцијама. Што је најгоре - појављује се само један центар моћи - САД; суспендоване су чак и ОУН. У новије вријеме употребљава се термин - глобализација, која је у ствари американизација, грубо мијешање у унутрашња питања суверених земаља, још један параван за колонизацију на почетку 21. вијека: Сваком региону намијењена је посебна улога. Балкан као коридор за продор до Каспијског мора ("Сила која буде доминирала Евроазијом, контролисаће два свјетска најразвијенија и напродуктивнија региона"). Југославија је сврстана у круг земаља које инсистирају на независности, што нови поредак не

²⁴ *Њемачко-српски сусрећ...*, 1996, стр. 24-29.

²⁵ Исто.

смије дозволити, нарочито зато што се она налази на важној позицији између Европе и Блиског истока. Уз то, могла би бити примјер друга. Наом Чомски, према Сплитском Фералу (17.04.2000), каже "да је Србију требало изолирати и уништити попут 'груле јабуке' - како њезиним путем не би пошле остале земље у свијету".

МАПА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА У СТРАТЕГИЈИ НОВОГ СВЈЕТСКОГ ПОРЕТКА

Када је кренуо рат у Југославији САД су спријечиле мир који је макар три пута био надохват руке. Према запажањима Рејмонда Кента, професора Катедре за историју Калифорнијског универзитета (САД) прва прилика била је у Лисабону 1992, затим Венс-Овенов план и најзад Рамбује.²⁶ Најдрастичнији примјер је инвазија Косова и Метохије и бомбардовање Југославије 1999. Доктрина америчке администрације о новом свјетском поретку - почива у конкретном случају на "дебалканизацији Балкана", каже наведени аутор, што значи дробљење балканског простора на мноштво државица најчешће међусобно завађених, како би биле више послушне. Тако долазимо до основне

²⁶ Исто.

поставке да је Југославија као шесточлана федерација била превелика и превише јака за мали Балкан; морала је бити разбијена, поготово зато што се и овај пут, као што је то чинила и раније, супротставила политици великих. Већ цитирани амерички филозоф Наом Чомски закључује да је главни разлог НАТО-ове акције у Југославији скривен у бојазни да се "вирус неовисности не прошири свијетом".

Само ради неопходног поређења наводимо да је свијет оштро осудио Хитлерову Њемачку - када је 1941. године основала сателитску хрватску државу на простору суверене Југославије. Није је чак ни признао, па је тзв. Независна Држава Хрватска подијелила судбину пораженог фашизма у II свјетском рату.

У најновијој југословенској кризи, која је кулминирала ратом 1991-1995. године, југословенски интегрални простор и држава која је на њему постојала преко 70 година - доживјела је сличну судбину, коју је припремио, управо, тај исти свијет.

V

У чему је феномен југословенске интеграције започете бруталним ратом 1991-1995. године и настављене НАТО агресијом 1999?

Одговор на ово питање покушава да нађе наука означавајући како унутрашњи тако исто и спољни фактор. Како смо истакли, у Југославији је објављено више десетина књига - мемоарских записа, публицистичких радова, документационе грађе, па већ и научних студија или зборника радова чији су аутори стручњаци најразноврснијих профила. И у иностранству - новом и оном старом - такође је објављено доста посебних издања у којима се настоји да се проникне у суштину југословенске дезинтеграције. Ријеч је и о најпознатијим именима свјетског угледа, као што су Мађар Ђерђ Конрад ("Рат у Југославији и могуће посљедице"), Американац Ноам Чомски ("Нови милитаристички хуманизам"), Француз Данијел Шифер ("Европа је данас америчка колонија"), Жан Марк Берто ("Нека је Бог у помоћи народима ако ова сила, САД, дође у погрешне руке, или ако њоме загосподари зло"), Чех др Рајко Далечик ("Оптужујем"), Британац Ренолд Харвуд - лаурет из Будве 2000. г. и други. Универзитетски професор из Отаве - др Емил Влајки, у својој књизи *Грађански рат у Црној Гори*, каже: "Рушење Југославије је директно узроковано и спровођено од стране Сједињених Америчких Држава, уз помоћ земаља НАТО-а и домаћих националиста, оних чије су земље одвајане, нападане и рушене. Ствар је у томе, што Сједињене Државе, бојећи се уједињене Европе од Атлантика до Урала, чине на том континенту три ствари како би то уједињење спријечиле:

- обнављају хладни рат са Русијом;
- узрокују серију ратова на Балкану;

- на ширем међународном плану, учвршћују алијансу са конзервативним исламским режимима..."²⁷

Занемарујући политичке памфлете чији је рок трајања заиста мали, може се рећи да је ријеч о садржајима са претензијом да се открије и оно што је до сада наука заобилазила и прескакала. У том смислу поставља се и питање - Да ли је до сада са "попустом" писано о интеграцији? Да ли је југословенска дезинтеграција само југословенско питање? У којој је вези југословенска дезинтеграција са урушавањем социјалистичког система у Европи, који је био најављен топовским салвама са "Ауре" а пао је без испаљеног метка? Тај систем су надживјеле државе у југословенском окружењу.

Означена литература настоји да ријеша битно питање најновије југословенске кризе. Наиме, да ли се Југославија као држава распала попут система или је једноставно укинута? Укидање може бити милом или силом, без обзира на то да ли је ријеч о унутрашњем или спољњем фактору. Зависно од тога је и питање одговорности унутрашњег и спољњег субјекта.

Богата емпирија дозвољава закључак да је Југославија разбијена ударцима спољњег фактора; он је основни узрок југословенске дезинтеграције која је довела до стварања четири нове државе на њеном простору; у ствари четири њене бивше федералне републике су промовисане у независне државе - републике: Словенију, Хрватску, Македонију и Босну и Херцеговину. Једна од њих чак носи управо такво име - бивша Југословенска Република Македонија, што је јединствен случај у историји држава. У вријеме најновије југословенске кризе, већ смо истакли писање католичког "Гласа Концила" који је био категоричан у констатацији да је "хрватском народу - искуство обје Југославије толико негативно да трећа више не може доћи у обзир". Ријеч је, дакле, о категоричном ставу који не респектује вољу и хтјење народа, нити било којих других политичких субјеката, ма колико они имали државотворног искуства и традиције. Рецимо, такође, да се отворено пише о тајном споразуму Кол-Горбачов, када је постигнут договор о разбијању Чехословачке и претходне Југославије.²⁸ Румунски публицисти, наиме, пишу, да је том приликом постигнут договор да Словенија и Хрватска, Чешка и Словачка припадну Њемачкој сфери утицаја, док се за узврат Њемачка одриче амбиција према Украјини, Литванији, Естонији и Летонији - бивших федералних јединица СССР-а. Русија је категорична да неће дозволити ширење НАТО-пакта и на ове земље. Бивши предсједник владе Примаков је оцијенио "да би улазак балтичких земаља у

²⁷ Текст је интегрално објављен у подгоричком "Дану", 28.06.2000.

²⁸ Душан Вулић - Бошко Тодоровић, *Разбијање Југославије 1990-1992*, Београд 1995.

НАТО - разорио читав систем односа Русије и НАТО". У истом контексту поновићемо став универзитетског професора др Rolfa Lehmann-па из Дрездена (Њемачка) који такође, указује на одлучујућу улогу спољњег фактора у југословенској дезинтеграцији. У своме раду *Да ли је рат у Југославији само југословенски* износи тезу да је ријеч о интервенционистичком рату, јер је у њему учествовало стотинак хиљада војника Уједињених нација и 20.000 других странаца; муџахедина на страни муслиманског лидера Алије Изетбеговића, западноевропских плаћеника у јединицама генерала Туђмана и добровољаца на страни босанских Срба - баш тако их све назива.²⁹ У разбијању Југославије водећу улогу је имала Њемачка, каже овај аутор: "Признавање државне независности Словеније и Хрватске и квалификовање Србије као агресора, довело је 1992. године до директног мијешања Европске уније у рат. Тиме је Европска унија постала једна од зараћених страна. Водећу улогу у њој играла је Савезна Република Њемачка. Политички циљ тога "дипломатског рата" јасан је: Савезна Република Њемачка и Европска унија имале су интересе да се распадне Југославија. Најкасније од 1994. године и НАТО је постао једна од зараћених страна... Интервенционистички карактер рата јасно се огледао новембра и децембра 1994. године и у августу 1995. године, када је напад хрватске армије противу Крајине био припремљен бомбардовањем српских положаја од стране НАТО".³⁰ Разбијачи Југославије ангажовали су плаћенике, добијали средства за набавку скупог наоружања. Са садашње дистанце отворено се пише и говори да је снабдијевање оружјем и војном опремом свих сепаратиста у Југославији почело крајем 1991. по договору Џона Мејџора и Хелмута Кола. Овај посљедњи чак јавно инсистира на личним заслугама у разбијању Југославије ("Разбијање Југославије је итекако велика побједа за Њемачку"). Ратна индустрија великих одржава се на перманентном наоружавању малих. Оружје је све уноснија роба на свјетском тржишту; годишњи промет оружја и ратне опреме одавно је прешао 30 милијарди долара, а само прије десетак година износио је, према подацима ОУН, једва нешто више од 1,0 милијарду долара. Највећи продавац оружја у 1999. години биле су САД - 11,8 милијарди долара, Русија - 4,8, Њемачка - 4,0, Кина - 1,9, Француска - 0,9, Британија - 0,8, Италија - 0,6; све остале европске земље - 4,6 милијарди и све друге земље свијета - 0,9 милијарди долара.³¹ Дневни лист "Политика" у броју од 22.08.2000. наводи сљедеће ријечи др Ричарда Гримета из САД, иначе аналитичара и главног аутора извјештаја који је просли-

²⁹ Историјски записи, Подгорица бр. 2/1996.

³⁰ Исто.

³¹ Статистичари су израчунали да је од 1989. до 1999. године вођено 500 локалних ратова, односно 50 ратова годишње.

јеђен америчком Конгресу: "Сасвим је сигурно да се положај САД као водећег снабдјевача оружјем - учврстио, и кад је свет у целини у питању и кад је реч само о земљама у развоју".

Према годишњем извјештају Међународне организације рада (*Политика*, Београд, 24. 06. 2000) данас у свијету 1,5 милијарди људи има испод једног долара дневно за живот, што значи да 1/4 човјечанства живи у биједи. Незапослених званично има 150 милиона, а 30% одраслих у земљама у развоју је неписмено. Одвајање новца за наоружавање производи овакве посљедице.

Намјерну замјену теза разбијање са распадом Југославије, што се перманентно ради у актуелној политици, треба довести у везу - са одговорношћу пред историјом - за југословенску дезинтеграцију. Тим прије што се све више увиђа да је то био погрешан чин и са глобалног становишта. Увелико се наводе Клинтонове ријечи "да је признање Словеније било погрешно, Хрватске фатално, а Босне и Херцеговине катастрофално". Поготово је био погрешан начин на који је то изведено. Пуки је лаицизам тврдити да се Југославија распала због унутрашње неслоге по основу вјерске, националне и политичке нетолеранције, јер су сви ти елементи били присутни у већој мјери - у вријеме њеног стварања 1918. године и обнављања у рату 1941-1945. године.

*

Разбијање Југославије био је ретроградни процес у историјско-културном и цивилизацијско-економском смислу. Многе индиције говоре да је југословенска дезинтеграција само привремена. Према претходној Југославији се "има исти осјећај као и према мајци". Многе анкете јавног мњења откривају да је чак 80% Словенаца боље живјело у Југославији, него сада у самосталној Словенији. И са далматинске обале допиру гласови да би "опет радо слушали екавицу". У Загребу су све чешћи графити - "Вратите нам Србе" а у херцеговачким градовима - "Вратите се Муслимани". Актуелна политика све то подводи под југоносталгијом.³²

³² У априлу 2000. кренула је у Словенији занимљива полемика о узроцима дезинтеграције СФРЈ. Повод је била књига Марије Вогрич *Рајн из љубави*, која на другачији начин од уобичајеног представља догађаје из 1991. године. За догађања у Словенији оптужено је ондашње словеначко руководство; због одлука које је тада донијело "завршиће на ђубришту историје". Открива се да је словеначки новац припреман још крајем 1988, да је група словеначких правника изјавила "да се Словенија противуставно отцепила од бивше СФРЈ", "да је политичко руководство Словеније обмањивало свој народ", и "да су словеначке новине у то време писале лажи", те да "Словенију Међународна заједница, заправо кажњава - пошто се нелегално отцепила и започела рат" (*Политика* - Београд, 10. 04. 2000. - *Недоумице око распада Југославије*).

У југословенском окружењу лансира се теза о Еврославији. "Дошао је тренутак да сви грађани ових (одцијепљених) република кажу своје и направе свој избор" - пише италијански часопис LIMES. Он запажа да грађане до сада ни за шта "нико није консултовао. Њихове вође и коловође говоре у њихово име, обузети логиком рата..." Остаје напор да се добро проникне у разлоге ове промјене. Да ли се то, опет, мијења однос снага на свјетској сцени, што се увијек одражавало на југословенском простору? Или је жеља да се не декуражирају бројни европски и свјетски сепаратизми? Тешко том свијету састављеном од више хиљада племена, од којих свако има свој језик као посебно обиљежје, ако би свако од тих племена, по том основу, жељело да има своју државу. Видјело се на југословенском примјеру колико је невоља са тиме дошло. Мора се, такође, имати у виду да је ријеч о важном геостратегијском простору који би свако желио да има у својој интересној зони. Неки историјски процеси дуго трају, а историја по својој природи тромо корача. Битка за југословенски простор, дакле, још није завршена.

Извјесно је да процеси који се одвијају на југословенском простору и у свијету не најављују мирно море у будућности. Поготово не код нас као дијела тога свијета. Јер је југословенски простор одувјек био Исток на Западу и Запад на Истоку. Зато је и постојало тако велико интересовање за југословенску интеграцију 1918. године и садашњу дезинтеграцију тога простора. Европа и свијет су са невјерицом и чуђењем гледали како се један национални, вјерски и цивилизацијски колорит интегрисао - стојио у спектар дугиних боја 1918. године. И када се повјеровало да тај југо-примјер може да постане и југо-модел, долази до дезинтеграције тога простора у рату 1991-1995. године, који је вођен бруталним начином средњовјековља на прагу 21. вијека. Опасност коју би свијет свакако желио да избјегне. Зато је дезинтеграција Југославије само наговјештај много ширих неспоразума на међународном плану. Свијет је забринут јер је угрожена његова будућност. Мир и слобода се не доносе бомбама, крстарећим ракетама и терором. У тој чињеници треба видјети шансу за реинтеграцију југословенског простора, која је у интересу свих његових народа и земаља. У интересу Балкана и Европе. А то значи: у интересу мира и прогреса.

Prof. Zoran Lakić, Ph. D.

YUGOSLAV INTEGRATION 1918 AND DESINTEGRATION
IN THE WAR 1991-1995

Summary

Author gives the synthesis of historical development of Yugoslavia from its establishment in 1918 until nowadays. He has identified the forces of integration and disignation which act on the continent with more or less success. They occur either as internal or external factors. In any case, the external factor was dictating the preocesess, whereas the internal one was acting as the executive of the will of big powers. That has been the destiny of small states always nad enywhere. That has been recurring in the entire period of life of Yugoslavia. It was founded on many centuries lasting idea of Yugoslavianism, that is why Yugoslavia could have resisted the impacts in its historical pace.

Using the sources, published material and vast literature the author quotes, not without the reason, a foreign historian, who says that there was more srprise when the integration process started - when many differences poured into a spectrum of rainbow colours, then there is in our time with the process of disintegration, which is extremely stimulated by the will of external factor.